

International and regional environmental conventions pave the way for Iran's interaction with its neighbors

Mohammad Yazdi, Professor, Department of Geology, Faculty of Earth Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Naghmeh Mobaraghi, Associate Professor, Research Institute of Environmental Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Received: 2021/11/19

Acceptance: 2022/03/07

Abstract

International and regional environmental conventions not only could be effective for environmental protection but also it could be a best opportunities and capacities for cooperation between Iran and neighboring countries. There are about 280 international and regional environmental conventions. About 70 conventions are global and the rest are regional. The following manuscript is going to explain about the most important environmental conventions that Iran is the member of. Environmental conventions have too many benefits not only for Iran but also to its neighbors. These conventions not only help to protect our regional ecosystem and natural resources but also those are the best opportunities and capacities for other cooperation such as eco-tourism, scientific, economical and even political cooperation. It seems that the establishment of regional environmental fund and headquarter office would be the first step of serious cooperation for environmental protection of our region between Iran and its neighbors.

The inclusion of the environment in the category of public goods necessitates the need for government intervention in its

protection. On the other hand, the integration of natural resources and the transmission of environmental impacts on a transnational and international scale reveals the need for conservation measures at levels beyond the geographical borders of a country. In the late nineteenth and early twentieth centuries, with the development of environmental concerns and the emergence of cross-border aspects of its effects, the formation of international and regional treaties and conventions to protect the environment began. Therefore, each time, depending on the case, one of the issues related to the environment, from the pollution of common waters to the trade of endangered species and the transfer of hazardous waste, was the subject of this treaty. Among the special features of environmental treaties are their universality, non-political, non-security and their dynamism.

According to Article 9 of the Civil Code, ratified international treaties that are compatible with the Constitution are in accordance with the law in terms of implementation and validity and can create rights and obligations in the normative system and subject matter of the country. Regarding international, regional or bilateral environmental treaties, the provisions of these treaties force the parliament and the government to implement them. After the country joins an international treaty, the Cabinet issues ratifications, determines the national authority and executive regulations to interpret the obligation of the institution affiliated to the executive branch to comply with the treaties. In this regard, it is necessary to enact a national enforcement law, either independently or within other laws (such as the five-year economic-socio-cultural development laws). Therefore, within the country, a national authority is designated for each international treaty, which in international treaties related to environmental protection is definitely this authority in most cases, although in other cases,

other organizations and institutions (such as Ports and Shipping Organization) are also responsible for this task.

The existence of numerous international, regional and bilateral treaties and conventions can greatly reduce the damage to the common regional environment. A noteworthy point in this regard is the dispute over the determination of the country of the damage processor in the event of environmental damage. In this regard, the establishment of a regional compensation fund in the region is proposed. This fund can be effective in financing the necessary expenses for environmental protection based on the set principles. The principle of payment by the polluter, the imposition of duties and taxes on exporting countries or buyers of oil in the region, the tax on fishing, the collection of fines for the entry of pollutants into the sea from land and the receipt of assistance from international environmental funds can all be financial resources can provide the fund. The fund can help countries that have environmental problems or need to acquire new equipment or technologies to protect the environment, especially the marine environment, by providing loans and facilities. Selecting an appropriate national authority, establishing a permanent secretariat and holding periodic meetings can also be more effective in making these conventions more effective for Iran and its neighbors.

Keywords: International, environmental conventions, Iran's interaction, neighbors

توافق نامه‌های بین‌المللی و منطقه‌ای محیط زیست، زمینه‌ساز تعامل ایران با همسایگان

مقاله پژوهشی

محمد یزدی^۱، استاد گروه زمین‌شناسی، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
نغمه مبرقعی، دانشیار پژوهشکده علوم محیطی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۶

دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۲۸

صص: ۱۴۹-۱۳۲

چکیده

توافق‌نامه‌های بین‌المللی و منطقه‌ای نه تنها در زمینه حفظ محیط زیست می‌تواند مؤثر باشد، بلکه زمینه مناسبی برای همکاری‌های کشورها فراهم می‌کند. تاکنون حدود ۲۸۰ توافق‌نامه بین‌المللی و منطقه‌ای در زمینه حفاظت محیط زیست و مسائل مرتبط با آن منعقد شده است که از این میان حدود ۷۰ توافق‌نامه پروتکل جنبه جهانی داشته و بقیه آن‌ها منطقه‌ای است. در این مقاله می‌خواهیم ضمن برشمردن مهم‌ترین توافق‌نامه‌های محیط زیستی که ایران به عضویت آن‌ها در آمده است، چگونگی استفاده از فرصت‌های ایجادشده در گسترش تعاملات میان ایران و همسایگان را تشریح کنیم. اجرای این توافق‌نامه‌ها نه تنها به حفظ اکوسیستم و منابع طبیعی منطقه ما کمک می‌کند، بلکه می‌تواند بستر مناسبی برای دیگر همکاری‌ها در زمینه اقتصادی، علمی، اکوتوریسم و حتی سیاسی امنیتی فراهم سازد. بررسی‌ها نشان می‌دهد منافع‌هایی که همسایگان از برخورداری از محیط زیست سالم کسب می‌کنند یا ضررهایی که در اثر تخریب محیط زیست بر آنان تحمیل می‌شود، انگیزه مناسبی خواهد بود تا ضمن الزام به رعایت توافق‌نامه محیط

زیستی مشترک، زمینه لازم برای ایجاد صندوق بین المللی برای سهم بندی منافع یا جبران خسارت های مشترک فراهم شود. از این رو، پیشنهاد ایجاد صندوق محیط زیست مشترک با همسایگان می تواند یکی از راهکارهای مؤثر برای ارتقای کیفیت محیط زیست در سطح همسایگی باشد.

کلیدواژه ها: ایران، بین المللی، توافق نامه، محیط زیست، منطقه ای، همسایگان.

۱. مقدمه

قرارداد شدن محیط زیست در زمره کالاهای عمومی، نیاز به مداخله دولت ها در حفاظت از آن را ناگزیر می سازد. از سویی، یکپارچگی منابع طبیعی و انتقال اثرات وارد شده به محیط زیست در ابعاد فراملی و بین المللی، لزوم اقدامات حفاظتی در سطوحی فراتر از مرزهای جغرافیایی یک کشور را آشکار می سازد. در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم با گسترش نگرانی های محیط زیستی و نمایان شدن جنبه های فرامرزی آثار آن، وضع توافق نامه های بین المللی و منطقه ای برای حفاظت از محیط زیست آغاز شد. از این رو، هر بار بر حسب مورد یکی از موضوعات مرتبط با محیط زیست، از آلودگی آب های مشترک گرفته تا تجارت گونه های در معرض انقراض و انتقال زباله های خطرناک، موضوع عقد این دسته از توافق نامه ها قرار گرفت. از ویژگی های خاص توافق نامه های محیط زیستی می توان به جهان شمولی، غیرسیاسی، غیرامنیتی و پویا بودن آن ها اشاره کرد (Yazdi, 2006).

بر اساس ماده ۹ قانون مدنی، توافق نامه های بین المللی مصوب که سازگار با قانون اساسی باشند از نظر اجرا و اعتبار در حکم قانون هستند و می توانند موجب ایجاد حقوق و تکلیف در نظام هنجاری و موضوعه کشور شوند. در خصوص موافقت نامه های محیط زیستی بین المللی، منطقه ای یا دوجانبه نیز مفاد این موافقت نامه ها، مجلس و دولت را در اجرای آن ها به تکاپو و می دارد (MohammadZadeh, 2015). پس از پیوستن کشور به یک توافق نامه بین المللی هیئت دولت با وضع تصویب نامه هایی، مرجع ملی و مقررات اجرایی را برای تقریر التزام نهاد وابسته به قوه مجریه به رعایت توافق نامه ها تعیین می کند. در این رابطه وضع قانون اجرای ملی، چه به صورت مستقل و چه در دل دیگر قوانین مانند قوانین پنج ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ضروری است. از این رو، در داخل کشور برای هر توافق نامه بین المللی یک

مرجع ملی تعیین می شود که در توافق نامه بین المللی مرتبط به حفاظت از محیط زیست این مرجع در بیشتر موارد سازمان حفاظت محیط زیست است. هر چند در مواردی دیگر سازمان ها و نهادها مانند سازمان بنادر و کشتیرانی نیز این وظیفه را عهده دار می شود.

بررسی ها نشان می دهد جمهوری اسلامی ایران از نظر مشارکت و پیوستن به توافق نامه های بین المللی و منطقه ای از کشورهای پیشگام به شمار می آید و لزوم توجه به این امر در قوانین کشور نیز ملموس و آشکار است. برای نمونه، در بندهای پ و ت ماده ۳۸ قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر «تأمین اعتبارات ارزی و ریالی مورد نیاز برای اجرای تعهدات بین المللی دولت جمهوری اسلامی ایران در حوزه محیط زیست در قالب بودجه های سنواتی» و همچنین «تأمین سهم دولت جمهوری اسلامی ایران در طرح های بین المللی محیط زیستی مشترک با دولت ها و اشخاص حقیقی و حقوقی خارجی برای تشویق و حمایت از جلب کمک ها و سرمایه گذاری های بین المللی داوطلبانه و کمک به تأمین هزینه های مربوط به کنوانسیون رامسر» تأکید شده است.

از سویی بررسی اسناد بالادست نشان می دهد توجه ویژه به دیپلماسی محیط زیست که جنبه بارز آن را می توان در پیوستن به توافق نامه های بین المللی محیط زیستی دانست، در بند ۱۵ از سیاست های کلی محیط زیست مصوب سال ۱۳۹۴ و ابلاغی مقام معظم رهبری به چشم می خورد. در این بند بر «تقویت دیپلماسی محیط زیست با تلاش برای ایجاد و تقویت نهادهای منطقه ای برای مقابله با گرد و غبار و آلودگی های آبی، توسعه مناسبات و جلب مشارکت و همکاری های هدفمند و تأثیرگذار دوجانبه، چندجانبه، منطقه ای و بین المللی در زمینه محیط زیست و بهره گیری مؤثر از فرصت ها و مشوق های بین المللی در حرکت به سوی اقتصاد کم کربن و تسهیل انتقال و توسعه فناوری ها و نوآوری ها» تأکید شده است (General Policies on the Environment, 2015)

با این حال برای حضور مؤثر در عرصه منطقه ای و بین المللی نیاز به تربیت وکلای کاردان و تخصصی محیط زیست در سطح بین المللی است که آن افراد بتوانند در دفاع از حقوق ایران در صدمات احتمالی وارد شده به محیط زیست مؤثر باشند. متأسفانه در بسیاری موارد، نداشتن نیروی متخصص می تواند در بسیاری ابعاد فراملی قدرت چانه زنی ایران را کاهش دهد و کشور را از ایفای حقوق حقه باز دارد

(Nikbakhti, 2016). در این مقاله می‌خواهیم با معرفی مهم‌ترین توافق‌نامه‌های بین‌المللی، منطقه‌ای و دوجانبه، بر ظرفیت همکاری‌های محیط زیستی ایران با همسایگان تأکید و زمینه‌های لازم برای تقویت این همکاری‌ها فراهم شود.

۲. توافق‌نامه‌های بین‌المللی حفاظت از محیط زیست

تاکنون حدود ۲۸۰ توافق‌نامه بین‌المللی و منطقه‌ای در زمینه حفاظت محیط زیست و مسائل مرتبط با آن منعقد شده است. از این میان حدود ۷۰ توافق‌نامه و پروتکل جنبه جهانی داشته و بقیه منطقه‌ای است. اراده جهانی برای حفاظت از محیط زیست با تشکیل نخستین کنفرانس جهانی سازمان ملل متحد درباره انسان و محیط زیست معروف به «توافق‌نامه استکهلم» در سال ۱۹۷۲ در سوئد جنبه عینی پیدا کرد؛ به طوری که حق برخورداری انسان از محیط زیست سالم هم‌سطح با حقوق بشر شناخته شد. در این میان، ایران نیز به تعدادی از این توافق‌نامه‌ها و پروتکل‌ها پیوست و سازمان حفاظت محیط زیست به‌عنوان مرجع ملی، اجرای بیشتر آن توافق‌نامه‌ها را بر عهده دارد (Iranian Department of Environment, 2019). این توافق‌نامه‌ها بر حسب شمول مکانی و گستره عمل، به سه دسته بین‌المللی، منطقه‌ای و دوجانبه تقسیم‌پذیر هستند. در قالب این دسته‌بندی در ادامه به برخی از مهم‌ترین توافق‌نامه‌ها اشاره می‌کنیم.

۱-۲. توافق‌نامه تغییر آب‌وهوا

توافق‌نامه تغییرات آب‌وهوا با نام رسمی توافق‌نامه ساختاری سازمان ملل درباره تغییرات اقلیم، یکی از مباحث مهم همایش زمین یا نشست «ریو» در سال ۱۹۹۲ در خصوص محیط زیست و توسعه محسوب می‌شود. این توافق‌نامه در ۲۶ ماده در نیویورک منعقد شد. در ایران این توافق‌نامه در ۶ خرداد ۱۳۷۵ به تصویب مجلس و در ۱۳ خرداد همین سال به تأیید شورای نگهبان رسید و ایران در ۶ اوت ۱۹۹۶ به صورت رسمی به آن پیوست. براساس این توافق‌نامه، کشورهای عضو، مسئولیت‌های مشترک اما متفاوتی در زمینه کنترل تغییرات آب و هوایی بر عهده دارند. آنچه در این توافق‌نامه به‌عنوان اساسی‌ترین الزام برای کشورهای توسعه‌یافته اولویت دارد، کاهش سطح انتشار گازهای گلخانه‌ای در دو دهه اول سده ۲۰۰۰ به سطح سال ۱۹۹۰ و

تثبیت آن است. محل دبیرخانه این توافق نامه در ژنو سوئیس و مرجع ملی آن در ایران سازمان حفاظت محیط زیست است. همچنین ایران در سال ۱۳۷۲ به پروتکل کیوتو از ضmannم توافق نامه تغییر اقلیم پیوست.

۲-۲. توافق نامه رامسر

توافق نامه مربوط به تالاب های مهم بین المللی، به ویژه تالاب های زیستگاه پرندگان آبی معروف به توافق نامه رامسر در ۱۲ ماده در ۲ فوریه ۱۹۷۱ در شهر رامسر با حضور ۱۸ کشور جهان تصویب شد. در مقدمه این توافق نامه آمده است «با آگاهی از همبستگی انسان با محیط زیست و با توجه به فعل و انفعالات اکولوژیک، تالاب ها تنظیم کننده رژیم آب ها و محل رشد نباتات بومی و زیستگاه جانوران خاص این مناطق به ویژه پرندگان آبی، به شمار می آیند. با توجه به اینکه تالاب ها از نظر اقتصادی، علمی، فرهنگی و تفریحی منبع پر ارزشی هستند، انهدام آن ها جبران ناپذیر است. با تمایل به جلوگیری از تجاوز تدریجی به این تالاب ها و نابودی آن ها و با توجه به اینکه پرندگان آبی در زمان مهاجرت های فصلی ممکن است از مرز کشورها عبور کنند، تالاب ها باید به عنوان منبع بین المللی شناخته شوند». این توافق نامه نخستین توافق نامه نوین جهانی بین دولتی درباره حفاظت و بهره برداری منطقی از منابع طبیعی است. هم اکنون ۱۳۴ عضو رسمی را در سراسر دنیا شامل می شود. ایران در ۲۳ ژوئن ۱۹۷۵ به عضویت این توافق نامه در آمد. دبیرخانه این توافق نامه در گلند سوئیس و مرجع ملی آن در ایران سازمان حفاظت محیط زیست است.

۲-۳. توافق نامه تجارت بین المللی گونه های حیوانات و گیاهان وحشی در خطر نابودی (سایتیس)

توافق نامه تجارت بین المللی گونه های حیوانات و گیاهان وحشی در معرض خطر انقراض و نابودی ۳ مارس ۱۹۷۳ در واشینگتن آمریکا تصویب شد. این توافق نامه ۲۵ ماده و سه ضمیمه دارد که در ضmannم ۱ و ۲ نام گونه هایی که قرار است بین کشورها منتقل شوند و در ضمیمه ۳ دستورالعمل و اظهارنامه مربوط به چگونگی انتقال گونه ها قید شده است. هدف این توافق نامه، اطمینان از آن است که تجارت حیوانات وحشی و گونه های گیاهی ارزشمند و در خطر انقراض، بقای آن ها را دستخوش تهدید نکند.

هم اکنون ۱۶۰ کشور جهان عضو رسمی این توافق نامه هستند. باید توجه کرد هیچ یک از گونه‌های تحت حفاظت این توافق نامه از زمان اجرایی شدنش بر اثر تجارت معدوم نشده و سال‌ها است که این توافق نامه در شمار مهم‌ترین و پرمهم‌ترین توافق نامه‌های بین‌المللی بوده است. ایران در ۱۳ اوت ۱۹۷۶ به عضویت این توافق نامه در آمد. دبیرخانه دائمی آن در ژنو سوئیس و مرجع ملی آن در ایران سازمان حفاظت محیط زیست است.

۲-۴. توافق نامه وین برای حفاظت از لایه ازن

با توجه به ضرورت پیش‌بینی راهکارهایی برای پیشگیری از تخریب لایه ازن، در ۲۲ مارس ۱۹۸۵ در وین اتریش به دعوت سازمان ملل متحد، نمایندگان ۲۱ کشور جهان و کشورهای عضو جامعه اروپا گرد هم آمدند و مفاد توافق نامه‌ای را تدوین کردند که توافق نامه وین نامیده شد. در این توافق نامه بر لزوم همکاری‌های بین‌المللی در زمینه حفاظت از لایه ازن و همچنین محدودیت به‌کارگیری مواد زیان‌آور و به‌کارگیری مواد جایگزین تأکید شد. همچنین این توافق نامه زمینه لازم برای توسعه همکاری‌های بین‌المللی به منظور پژوهش در مورد مواد مخرب لایه ازن و آثار آن‌ها را فراهم کرد. ایران در ۳ اکتبر ۱۹۹۰ به عضویت این توافق نامه در آمد. دبیرخانه دائمی این توافق نامه در نایروبی کنیا و مرجع ملی آن در ایران سازمان حفاظت محیط زیست است. البته مفاد این توافق نامه در چند مرحله توسط توافق نامه‌های تکمیلی در مونترال کانادا اصلاح و به روز رسانی شد که ایران با عضویت در توافق نامه وین در عمل به این توافق نامه‌های تکمیلی نیز پایبند است.

۲-۵. توافق نامه بازل

توافق نامه بازل در ۲۲ مارس ۱۹۸۹ در شهر بازل سوئیس منعقد شد. این توافق نامه درباره کنترل انتقالات برون‌مرزی مواد زائد زیان‌آور و دفع آن‌ها است. در این توافق نامه، هر دولتی حق دارد از ورود زباله‌های خطرناک به سرزمین خود جلوگیری کند. همچنین لازم است این زباله‌ها در چارچوب و با ضوابط خاصی منتقل شود که در این توافق نامه به تفصیل در ۲۹ ماده تشریح شده است. در ایران ماده قانونی الحاق به این توافق نامه در ۳۱ شهریور ۱۳۷۱ در مجلس شورای اسلامی تصویب شد

و در ۱۲ مهر همان سال به تأیید شورای نگهبان رسید. دبیرخانه این توافق نامه در ژنو سوئیس و مرجع ملی آن در ایران سازمان حفاظت محیط زیست است. توافق نامه بازل در سال ۱۹۹۹ یک پروتکل الحاقی دارد که مسئولیت مدنی و جبران خسارت در حمل و نقل برون مرزی زباله های خطرناک و دفع آن ها را بررسی می کند. خواه این حمل و نقل مطابق با توافق نامه بازل باشد یا به صورت غیر قانونی انجام شده باشد (Khoeyni and other, 2015).

۶-۲. توافق نامه تنوع زیستی

توافق نامه تنوع زیستی، بخشی از روند کنفرانس سازمان ملل متحد در خصوص محیط زیست و توسعه به شمار می رود. توافق نامه تنوع زیستی در ۵ ژوئن ۱۹۹۲ در شهر ژنو سوئیس در ۴۲ ماده منعقد شد. در ایران ماده قانونی الحاق به این توافق نامه در ۶ خرداد ۱۳۷۵ در مجلس شورای اسلامی تصویب شد و در ۱۳ خرداد همان سال به تأیید شورای نگهبان رسید. دبیرخانه این توافق نامه در ژنو سوئیس و مرجع ملی آن در ایران سازمان حفاظت محیط زیست است. این توافق نامه بر مبنای سه هدف اصلی حفاظت از تنوع زیستی، بالابردن ظرفیت کاربرد پایدار آن و سهم شدن عادلانه در منافع حاصل از استفاده ذخایر ژنتیکی تشکیل شد. ایران در ۶ اوت ۱۹۹۶ به این توافق نامه پیوست و نسبت به تعیین راهبردها و برنامه اقدام ملی در مورد حفاظت از تنوع زیستی اقدام کرد که جزء یکی از الزامات ناشی از پیوستن به این پیمان بود. همچنین پروتکل ایمنی زیستی یا کارتهاهنا در سال ۲۰۰۰ در مونترال کانادا به تصویب نمایندگان کشورهای عضو رسید. براساس موادی از توافق نامه تنوع زیستی، کاربری سالم و بی خطر روش های فناوری زیستی (بیوتکنولوژی) به شکلی که این روش ها یا فرایندها تأثیر زیانباری بر محیط زیست نداشته باشد، مورد تأکید قرار گرفته و از تعهدات کشورهای عضو شمرده شده است. این پروتکل شامل ۴۰ ماده و ۳ پیوست است که در ایران در ۲۹ مرداد ۱۳۸۲ در مجلس تصویب شد و در ۹ شهریور همین سال به تأیید شورای نگهبان رسید.

۷-۲. توافق نامه آلاینده های آلی پایدار

هدف از این پیمان، حذف یا کاهش آلوده کننده های آلی پایدار و ممنوع کردن

تولید، مصرف، صادرات و واردات و فروش آن‌ها، مساعدت و ترغیب کشورها به انجام اقدامات ملی و منطقه‌ای برای کاهش خطرات این مواد، کمک به کشورها برای ایجاد صنایع پاکیزه برای جلوگیری یا کاهش انتشار این مواد، استفاده از جایگزین‌های مناسب، ترغیب کشورها به شناسایی منابع مواد آلوده‌کننده آلی پایدار و نابودکردن آن‌هاست. این توافق‌نامه در ۳۰ ماده و شش ضمیمه در استکهلم سوئد تصویب شد. در ایران این توافق‌نامه در ۱۰ خرداد ۱۳۸۴ به تصویب مجلس و در ۲۵ خرداد همان سال به تأیید شورای نگهبان رسید.

۲- ۸. توافق‌نامه روتردام

توافق‌نامه گسترش تجارت جهانی در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ توجه مجامع بین‌المللی و سازمان‌های دولتی و غیردولتی حفاظت محیط زیست در سراسر جهان را به خطرات تجارت و مصرف مواد شیمیایی بالقوه خطرناک از جمله سموم شیمیایی دفع آفات نباتی معطوف کرد. برای کاهش خطرات این مواد، برقراری کد بین‌المللی شیوه توزیع و مصرف سموم در بیست‌وسومین اجلاس کنفرانس عمومی سازمان خواربار و کشاورزی جهانی در سال ۱۹۸۵ در رم تصویب شد. پیرو این توافق‌نامه و با استناد به ماده ۱۹ دستور کار ۲۱ مبنی بر مدیریت صحیح و سازگار مواد شیمیایی سمی، هدف از توافق‌نامه روتردام جلوگیری از نقل و انتقال بین‌المللی محصولات سمی خطرناک به‌طور غیرقانونی است. این توافق‌نامه در ۱۰ سپتامبر ۱۹۹۸ در شهر روتردام تصویب شد. قانون الحاق ایران به این توافق‌نامه مشتمل بر ماده واحده و منضم به متن توافق‌نامه شامل ۲۹ ماده و ۵ ضمیمه در ۲۳ دی ۱۳۸۲ در مجلس شورای اسلامی تصویب شد. برای نخستین بار در توافق‌نامه روتردام تأکید شد که مسئولیت کالا و حفاظت از محیط زیست، دو حوزه مستقل و جداگانه نیستند اگرچه مقررات توافق‌نامه روتردام، مواد محدودی را به حفاظت از محیط زیست اختصاص داده است، همین مواد محدود تأثیر چشمگیری داشته و در جهت پایداری نظام حمل‌ونقل گام برداشته است. حمل‌ونقل پایدار باید به‌گونه‌ای باشد که ایمن، سالم و در دسترس باشد. در همان حال، عدالت را نیز تأمین کند، حمل‌ونقل باید دسترسی به کالاها و خدمات را ارتقا دهد. به سخن دیگر، آن‌ها می‌توانند به افزایش امنیت ناوبری و در نتیجه، کاهش تصادمات دریایی بینجامند که یکی از اسباب مهم آلودگی هستند.

مهم‌تر از همه، بازیگران درگیر در حمل و نقل کالا از راه دریا را ترغیب می‌کنند که برای همکاری بر حفاظت از محیط زیست فعالانه عمل کنند (and other, 2019). (Ghaemmaghami).

۲-۹. توافق‌نامه بین‌المللی نجات دریایی

توافق‌نامه بین‌المللی نجات دریایی در ۲۸ آوریل ۱۹۸۹ در شهر لندن انگلیس در ۳۴ ماده امضا شد. هدف از این توافق‌نامه تأکید بر همکاری‌های بین‌المللی در نجات کشتی‌ها و شناورها در هنگام بروز سانحه با هدف حفاظت از محیط زیست است. این توافق‌نامه در ۳۱ فروردین ۱۳۷۳ به تصویب مجلس و ۱۱ اردیبهشت همان سال به تأیید شورای نگهبان رسید و ایران در ۱ اوت ۱۹۹۴ به این توافق‌نامه پیوست. دبیرخانه آن در لندن و مرجع ملی آن در ایران سازمان بنادر و کشتیرانی است.

۲-۱۰. توافق‌نامه بین‌المللی آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی

این توافق‌نامه در ۲۹ نوامبر ۱۹۶۹ در شهر بروکسل بلژیک منعقد شد. هدف از این توافق‌نامه اقدام سریع هنگام وقوع سوانح نفتی با تأکید بر اصل لزوم پرداخت هزینه آلودگی توسط آلوده‌ساز است. ایران در سال ۱۹۹۵ به این توافق‌نامه پیوست و هم‌اکنون دبیرخانه دائمی آن در لندن و مرجع ملی آن در ایران سازمان بنادر و کشتیرانی است.

۲-۱۱. توافق‌نامه جلوگیری از آلودگی دریایی ناشی از مواد زائد و دیگر مواد

این توافق‌نامه در ۲۹ دسامبر ۱۹۷۲ در شهر مکزیکوسیتی منعقد شد. هدف از این توافق‌نامه جلوگیری از ریزش عمدی زباله یا هر نوع مواد دفعی در دریا توسط کشتی، هواپیما، سکوها یا نفتی و... است. ایران در سال ۱۹۹۷ به آن پیوست. هم‌اکنون دبیرخانه دائمی آن در واشینگتن و مرجع ملی آن در ایران، سازمان بنادر و کشتیرانی است.

۲-۱۲. توافق‌نامه بین‌المللی جلوگیری از آلودگی ناشی از کشتی‌ها (مارپل)

توافق‌نامه بین‌المللی جلوگیری از آلودگی ناشی از کشتی‌ها در سال ۱۹۷۳ با برگزاری

کنفرانس بین‌المللی آلودگی دریا توسط سازمان بین‌المللی دریانوردی تصویب و به‌دنبال آن توسط پروتکل ۱۹۷۸ اصلاح شد. این مقررات دربرگیرنده منابع گوناگون آلودگی ناشی از کشتی‌ها بوده و هدف اصلی آن، حذف آلودگی عمدی محیط زیست دریا به وسیله نفت و دیگر مواد مضر و کاهش تخلیه چنین موادی به صورت عمدی یا غیرعمدی، با کاربست قوانین و مقررات بر کشتی‌ها و بنادر است. ضوابط ۴، ۵ و ۶ توافق‌نامه مارپل در سال ۲۰۱۱ بازبینی شد. طبق این توافق‌نامه هرگونه تخلف از الزامات توافق‌نامه ممنوع است و مجازات‌ها باید تحت قوانین دستگاه اجرایی کشتی متخلف انجام شود. همچنین هرگونه تخلف در منطقه تحت حاکمیت هر دولت عضو ممنوع بوده و مجازات‌ها باید تحت مقررات همان دولت عضو باشد. چنانچه تخلیه یا آلودگی رخ دهد، دولت عضو باید مدارک و مستندات که نشان‌دهنده تخلیه مواد مضر یا جریانی از مواد که حاوی چنین مواد مضر باشد که سبب تخلف از مفاد توافق‌نامه شود را برای مرجع دریایی دولت صاحب پرچم کشتی تهیه و ارائه کند و هنگامی که دولت عضو، گزارشی مبنی بر سانحه آلودگی دریافت کرد باید بلافاصله مرجع دریایی کشتی آلوده‌کننده را از وقوع سانحه آلودگی مطلع کند. در صورتی که سانحه‌ای در بردارنده آثار مضر مهمی برای محیط زیست باشد، دولت‌های عضو باید به سانحه رسیدگی و متخلفان به دادگاه معرفی شوند و مجازات‌ها باید به اندازه کافی محکم باشند تا از وقوع دوباره تخلف جلوگیری کند. دولت جمهوری اسلامی ایران به سه ضمیمه ۱، ۲ و ۵ مارپل در سال ۱۳۸۱ و ضوابط ۳، ۴ و ۶ در سال ۱۳۸۸ ملحق شده است و براساس ضوابط توافق‌نامه مارپل، بنادر باید به تسهیلاتی در جهت دریافت مواد زائد از کشتی‌ها مجهز شوند و مواد زائد مربوط به مواد نفتی و ضایعات نفتی، روغن سوخته و اسلج، آب خن، فاضلاب و زباله را از شناورها دریافت کنند (Razavirad, 2020).

۲-۱۳. توافق‌نامه حفاظت از گونه‌های وحشی مهاجر

در ۲۳ ژوئن ۱۹۷۹ توافق‌نامه حفاظت از گونه‌های وحشی مهاجر در بن آلمان منعقد شد. در این توافق‌نامه بر لزوم محافظت از گونه‌های وحشی تأکید شده است که در بین چندین کشور برای بقا و ادامه حیات تردد و مهاجرت می‌کنند. این توافق‌نامه شامل ۲۰ ماده و ۲ ضمیمه است که در مواد چگونگی اجرای این توافق‌نامه و در

ضمائم لیست کاملی از گونه‌هایی آمده است که زیر پوشش این توافق‌نامه قرار دارند. این توافق‌نامه توسط قانونی در ۲۰ خرداد ۱۳۸۶ به تصویب مجلس شورای اسلامی و در ۳۰ خرداد همان سال به تأیید شورای نگهبان رسید.

۲-۱۴. توافق‌نامه بین‌المللی حفظ نباتات

توافق‌نامه بین‌المللی حفظ نباتات در مورد پیشگیری از انتقال بیماری‌های گیاهان میان کشورها منعقد شده است و شامل ۱۵ ماده و یک ضمیمه است. در این ضمیمه چک لیست لازم برای الزامات پایه در نقل و انتقال گیاهان در سطح فراملی قید شده است. این توافق‌نامه در ۷ تیر ۱۳۵۱ در ایران تصویب و این کشور به آن پیوست.

۲-۱۵. توافق‌نامه بیابان‌زدایی

توافق‌نامه بیابان‌زدایی در ۱۷ ژوئن ۱۹۹۴ در پاریس در ۴۰ ماده و ۴ الحاقیه امضا شد. هدف از این توافق‌نامه بیابان‌زدایی و کاهش آثار خشکسالی در کشورهای است که به‌طور جدی با خشکسالی و بیابان‌زایی به‌ویژه در آفریقا مواجه هستند. از این راه اقدام مؤثر در همه سطوح با حمایت همکاری‌های بین‌المللی و ترتیبات مشارکت در چارچوب رویه‌ای جامع هم‌سو با دستور کار و برای کمک به دستاوردهای توسعه پایدار در مناطق آسیب‌دیده انجام می‌شود. این توافق‌نامه در ایران در ۱۱ دی ۱۳۷۵ در مجلس تصویب شد و در ۲۶ دی همان سال به تأیید شورای نگهبان رسید.

۳. توافق‌نامه‌های منطقه‌ای

توافق‌نامه‌های منطقه‌ای به توافق‌نامه‌هایی گفته می‌شود که معمولاً به یک منطقه جغرافیایی محدود است و کشورهای واقع در آن محدوده، که معمولاً منافع مشترکی دارند، بدان پایبند هستند. قراردادن ایران در منطقه راهبردی خاورمیانه از یک‌سو و قراردادن دریای خزر و دریای عمان و خلیج فارس در شمال و جنوب آن موجب شده است که زمینه لازم برای وضع توافق‌نامه‌های منطقه‌ای برای کشورهای فراهم شود که منافع مشترک دریایی دارند. دو مورد از مهم‌ترین توافق‌نامه‌های منطقه‌ای موجود که ایران در آن‌ها نقش به‌سزایی دارد توافق‌نامه کویت و توافق‌نامه تهران هستند که در ادامه، چگونگی این توافق‌نامه‌ها را بیان می‌کنیم.

۱-۳. توافق نامه‌های منطقه‌ای کویت - راپمی

توافق نامه منطقه‌ای کویت برای همکاری درباره حمایت و گسترش محیط زیست دریایی و نواحی ساحلی خلیج فارس، دریای عمان و قسمتی از دریای عرب در برابر آلودگی‌های نفتی و غیرنفتی شکل گرفت. این توافق نامه، توافق نامه منطقه‌ای میان دولت‌های بحرین، ایران، عراق، کویت، عمان، قطر، عربستان و امارات متحده عربی است که در سال ۱۹۷۸ تصویب شد. در این کنفرانس بر مدیریت آلودگی‌های محیط زیست دریایی منطقه مشترک بین این کشورها توسط نفت یا دیگر مواد زیان‌بار یا سمی ناشی از فعالیت‌های انسان در خشکی یا در دریا تأکید شده است و آلودگی ناشی از کشتی‌ها، هواپیماها، سکوها، آلاینده‌های وارد شده از خشکی و آلاینده‌های انسانی را در برمی‌گیرد. همچنین در این توافق نامه، طرف‌ها متعهد به ایجاد یک سازمان همکاری منطقه‌ای برای حمایت از محیط زیست دریایی شدند که مقرر دائمی آن در کویت است. با توافق کشورهای عضو سازمان منطقه‌ای حفاظت از محیط زیست دریایی یا راپمی شکل گرفت. سازمان منطقه‌ای راپمی تاکنون چهار پروتکل در زمینه‌های مختلف و در رابطه با حفاظت محیط زیست دریایی در برابر آلاینده‌ها آماد کرده است:

الف) توافق نامه منطقه‌ای کویت در سال ۱۹۷۸ با هدف کنترل آلودگی در منطقه خلیج فارس و دریای عمان؛

ب) پروتکل همکاری منطقه‌ای برای مبارزه با آلودگی ناشی از نفت و دیگر مواد زیان‌بار که هدف آن انجام همه اقدامات لازم و مؤثر برای حفاظت از نواحی ساحلی و منافع دولت‌های متعهد در برابر آلودگی ناشی از نفت و دیگر مواد زیان‌بار در محیط زیست است.

پ) پروتکل راجع به آلودگی دریایی ناشی از اکتشاف و استخراج از فلات قاره در سال ۱۹۸۹ که هدف آن انجام اقدامات مشخص‌تر برای پیشگیری از آلودگی دریایی ناشی از اکتشاف و استخراج از بستر و زیر بستر دریا است.

ت) پروتکل راجع به حمایت از محیط زیست دریایی در برابر آلودگی‌های مستقر در خشکی، مواد زائد خطرناک و دفع آن‌ها در سال ۱۹۹۰ که هدف آن تحکیم تدابیر موجود برای جلوگیری، کاهش و مبارزه با آلودگی ناشی از منابع مستقر در خشکی در سطح ملی و منطقه‌ای و اقدامات لازم در این زمینه است.

گفتنی است راپمی هم اکنون به دنبال فراهم کردن زمینه لازم برای آماده سازی پروتکل حفاظت از تنوع گونه های منطقه ای است. متأسفانه بررسی ها نشان می دهد توافق نامه منطقه ای کویت به هنگام بروز جنگ و درگیری نظامی در خلیج فارس که هشت کشور ساحلی آن حدود ۴۰ درصد تولید نفت خام دنیا را برعهده داشته، از عمل به تکالیف خود ناتوان بود. در صورتی که به تأسیسات نفتی، اسکله ها و نفتکش ها حملاتی شد، طرح عملیات اضطراری برای کنترل و مهار آلودگی به دلیل گستردگی فاجعه و نظامی بودن منطقه در عمل کارایی خود را از دست می دهد. بنابراین پیشنهاد می شود که با اصلاح پروتکل توافق نامه کویت یا تنظیم پروتکل جداگانه، کشورهای عضو متعهد شوند به هنگام بروز جنگ از هدف قرار دادن تأسیسات نفتی یکدیگر خودداری یا در صورت بروز آن، دخالت فوری عملیات اضطراری برای مهار آلودگی را به رسمیت بشناسند و با آن همکاری کنند. همچنین این توافق نامه می تواند نقش بسزایی در کنترل آلودگی های نفتی در منطقه داشته باشد (Farshchi and other, 2008).

۳-۲. توافق نامه حفاظت از محیط زیست دریای خزر (توافق نامه تهران)

با توجه به اهمیت زیست بوم دریای خزر و شرایط نامطلوب حاکم بر آن، کشورهای ساحلی این دریا با همکاری برنامه محیط زیست سازمان ملل اقداماتی را برای برقراری چارچوب مناسب حقوقی - قانونی برای حفاظت از این دریا آغاز کرده اند. براساس مفاد این توافق نامه، کشورهای ساحلی منطقه ای برای حفظ محیط زیست دریای خزر در زمینه جلوگیری، کاهش و کنترل آلودگی، جلوگیری از ورود، کنترل و از بین بردن گونه های مهاجم، موارد اضطراری زیست محیطی، حفاظت و نگهداری و احیا و منابع زنده دریایی و مدیریت مناطق ساحلی دریای خزر همکاری خواهند کرد. اولین قدم در خصوص محیط زیست دریای خزر، تدوین برنامه محیط زیست دریای خزر بود که در سال ۱۹۹۸ انجام شد. این برنامه را پنج کشور ساحلی دریای خزر یعنی ایران، روسیه، قزاقستان، جمهوری آذربایجان و ترکمنستان با هدف حفاظت محیط زیست دریای خزر و توسعه پایدار منطقه و با کمک مالی سازمان های بین المللی ایجاد کردند. مهم ترین رویکرد این توافق نامه در دوره چهار ساله اول، تدوین پیش نویس چارچوب توافق نامه حفاظت از محیط زیست دریای خزر بوده است که در نوامبر سال ۲۰۰۳ در تهران امضا شد

و توافق‌نامه تهران نیز نامیده می‌شود و ۳۷ ماده دارد. هدف این توافق‌نامه حفاظت محیط زیست دریای خزر از آلودگی‌ها و حفظ و نگهداری و احیا و استفاده منطقی و پایدار از منابع بیولوژیک دریای خزر است.

دریای خزر به‌عنوان یک اکوسیستم بسته که از تبادلات دریایی با آب‌های آزاد محروم است حساسیت اکولوژیک بالاتری دارد. عوامل متعددی این دریا را تهدید می‌کنند مانند ورود آلودگی‌های خانگی، صنعتی و کشاورزی از خشکی، ورود آلودگی‌های نفتی بر اثر اکتشاف و بهره‌برداری، صید بی‌رویه و نوسانات تراز آب دریا. همچنین در گذر زمان تغییر در تکنولوژی و نوع بهره‌برداری از دریا می‌تواند منجر به بروز تهدیدات جدیدی برای این اکوسیستم شود. به‌قطع به‌روزرسانی و دقت نظر در تدوین توافق‌نامه‌هایی مانند توافق‌نامه تهران می‌تواند تا حد زیادی از این تهدیدات بکاهد و راه را برای توسعه پایدار خزر فراهم سازد (Koolaei, 2009). به‌تازگی پروتکل الحاقی به این توافق‌نامه پیشنهاد شده است که در آن ارزیابی آثار محیط زیستی پیش از اجرای طرح‌های بزرگ ضروری است که می‌توانند روی اکوسیستم خزر تأثیر مخرب داشته باشند. این گزارش لازم است به دبیرخانه توافق‌نامه تهران ارسال و در صورت درخواست هر یک از کشورهای عضو در اختیار آنان قرار گیرد. اجرای طرح‌های بزرگ ساحلی و دریایی، انتقال آب از دریا یا به آن، ساخت آب‌شیرین‌کن‌های بزرگ و چندین طرح تأثیرگذار دیگر در زمره این طرح‌ها قرار خواهد گرفت. این پروتکل در ۲۳ ماده و سه پیوست در سال ۱۳۹۹ ارائه شد (Islamic Parliament Research Center, 2020).

۴. توافق‌نامه‌های دوجانبه

توافق‌نامه‌های دوجانبه توافق میان دو کشور ذی‌نفع را معین می‌کند. در ادامه اشاره می‌کنیم به مهم‌ترین توافق‌نامه‌های دوجانبه محیط زیستی که با مشارکت ایران انجام شده است:

۴-۱. توافق‌نامه‌های دوجانبه ایران و عراق در زمینه تعلیف دام در مناطق مرزی دو کشور

این توافق‌نامه در ۲۵ خرداد ۱۳۵۵ در بغداد امضا شد و در آن دو کشور توافق کردند که دام‌های‌شان بتوانند در مناطق مرزی مشترک تعلیف شوند. این توافق‌نامه در ۱۷

ماده و یک فهرست ضمیمه تنظیم شد و در آن دامداران دو کشور اجازه یافتند تا ۵ سال از مراتع مناطق مرزی استفاده و در این مدت مایحتاج و خدمات بهداشتی را نیز از کشور میزبان دریافت کنند. در ضمیمه این توافق‌نامه تعداد احشام مجاز برای ورود به این مناطق به تفکیک استان‌های آذربایجان غربی، کردستان، ایلام، خوزستان و همچنین کشور عراق آمده است. این توافق‌نامه را در ۱۹ خرداد ۱۳۵۵ مجلس شورای ملی تأیید کرد.

۴-۲. توافق‌نامه ایران و عراق در خصوص استفاده از آب‌های مرزی

در این توافق‌نامه، دو کشور ایران و عراق تصمیم‌هایی گرفتند در مورد چگونگی استفاده از آب رودخانه‌های مرزی واقع در مرز دو کشور و رودخانه‌های متوالی که مرز دو کشور را قطع می‌کنند. این توافق‌نامه در ۲۶ دسامبر ۱۹۷۵ در بغداد در ۷ ماده منعقد شد. در این توافق‌نامه دو کشور متعهد شدند در استفاده از آب‌های مرزی اصول مصوب را رعایت کنند.

۴-۳. توافق‌نامه ایران و روسیه در مورد همکاری‌های شیلاتی

در ۲۹ اردیبهشت ۱۳۷۵ ایران و روسیه در توافق‌نامه‌ای همکاری‌های دوجانبه در خصوص صید تاسماهیان و دیگر ماهیان مهاجر در دریای خزر را تعیین کردند. در این توافق‌نامه که در ۱۰ ماده برای مدت ۵ سال تنظیم شد، دو کشور بر همکاری‌های علمی و اقتصادی در زمینه صید ماهیان و تولید خاویار تأکید کردند.

۵. نتیجه

وجود توافق‌نامه‌های متعدد بین‌المللی، منطقه‌ای و دوجانبه می‌تواند تا حد زیادی از آسیب دیدن محیط زیست مشترک منطقه‌ای بکاهد. در این رابطه، محل مناقشه بودن تعیین کشور پردازنده خسارت به هنگام وقوع خسارت‌های محیط زیستی شایان توجه است. در این زمینه ایجاد صندوق منطقه‌ای جبران خسارت در منطقه پیشنهاد می‌شود. این صندوق می‌تواند در تأمین مالی هزینه‌های لازم برای حفاظت از محیط زیست بر مبنای اصول تعیین شده مؤثر باشد. اصل پرداخت توسط آلوده‌ساز، وضع عوارض و مالیات بر کشورهای صادرکننده یا خریداران نفت منطقه، مالیات بر صید،

گرفتن جرائم ناشی از ورود آلاینده‌ها به دریا از خشکی و دریافت کمک از صندوق‌های محیط زیست بین‌المللی همه می‌تواند منابع مالی این صندوق را فراهم کند. این صندوق می‌تواند با اهدای وام و تسهیلات به کشورهایی کمک کند که مشکلات محیط زیستی دارند یا نیازمند دستیابی به تجهیزات یا فناوری‌های نو برای حفاظت از محیط زیست به‌ویژه محیط زیست دریایی هستند. انتخاب مرجع ملی مناسب، ایجاد دبیرخانه دائمی و برگزاری جلسات دوره‌ای نیز می‌تواند در اثربخشی بیشتر این توافق‌نامه‌ها برای ایران و همسایگان مؤثر باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

References

1. Farshchi P., Dabiri, Farhad. Shojaei, Sara (2008). “Legal Aspects of Oil Pollution in the Persian Gulf and the Sea of Oman (An International Perspective)”, Journal of Environmental Science and Technology, Volume 10, Number 2 (37), SUMMER 2008; Page(s) 76 To 86. [In Persian].
2. General Policies on the Environment (2015) Statement by the Supreme Leader of Iran. [In Persian].
3. Ghaemmaghani, Safa. Mohebi, Mohsen. Niavarani, Sabber (2019-2020), “The Reaction of the Legal System Governing the Shipping of Goods the Environmental Challenges Caused by Oil and Gas Leakage (With Emphasis on Rotterdam Convention)”, Journal of Researches Energy Law Studies, Volume 5, Number 2, Fall 2019, Page(s) 419 To 438. [In Persian].
4. Iranian Department of Environment (2019), Collection of Environmental Laws and Regulations, Volume II: International Conventions and Agreements, By Legal Office of the Iranian Department of Environment. [In Persian].
5. Islamic Parliament Research Center (IPRC) (2020), Review of the Additional Protocol related to the Assessment of Development Effects before the Implementation of Major Projects in the Caspian Sea. To the Tehran Convention. [In Persian].
6. Khoeyni, Ghafour. Ounagh, Shahrzad. Jafari Harandi, Mahshid (2015), “Civil Liability of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal within the Frameworks of Iranian Law and the 1999 Protocol to Basel Convention”, Private Law Research, Volume 3, Number 10, Spring 2015, page(s) 67 to 100. [In Persian].
7. Koolaei, Elahe. Ghoudarzi, Mahnaz (2009), “Ecological Threats

- in The Caspian Sea and the Role of the Tehran Convention”, Environmental Science, Volume 7, Number 1, FALL 2009, Page(s) 69 To 93. [In Persian].
8. Nikbakhti, Ameneh. Mirsanjari, mir mehrdad (2016), “Evaluation of Environmental Policies of the Islamic Republic of Iran in the International and Regional Organizations”, Environment and Development Journal, Volume 7, Number 13, Spring and Summer 2016, Page(s) 69 To 93. [In Persian].
 9. MohammadZadeh, Naser. Amiri, Bahman (2015), “Review of environmental conventions”, The National Conference of Biology and Environmental Sciences, Gorgan, <https://civilica.com/doc/401013> [In Persian].
 10. Razavirad, Mohammad (2020), “Legal Status of the Environmental Requirements of the Marpol Convention for the States Parties to UNCLOS”, Journal of Researches Energy Law Studies, Volume 6, Number 1, Spring and Summer 2020, page(s) 115 to 131. [In Persian].
 11. The Law on the Sixth Five-Year Economic, Cultural and Social Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2016-2021). [In Persian].
 12. Yazdi, Mohammad (2006), “International Environmental Agreements”, 2nd Conference of Applied Geology and the Environment, Islamic Azad University Islamshahr Branch, Page 4. [In Persian].